

OXOBI OLERKARIA

Bidarrai, 1988-III-27

Jean Haritschelhar

Duela beraz ehun urte, hain zuzen 1888ko Apirilaren 7an, goizeko zazpi orenetan sortu zen Begieder deitu guarden kasernan Martin Jules Moulier, Oxobi-ren izen ordearekin euskal literaturan ezagutua den olerkaria. Aita, Jean Moulier, "Sous Brigadier des douanes" zen herriko etxeko paperek salatzen dutenaz, eta orduan 37 urteko gizona, ama aldiz "ménagère" deritzana, etxean egoiten zena beraz, 32 urteko anderea.

Ez da dudarik amak hazi zuela ez bakarrik bere bularreko esnearekin bainan ere euskaldun amek beren haurreri xaramelatzen zizkieten kantuekin. Ez dezagun ahantz ere denbora haietan Otxalde Bidarraitarrak zuen fama handia Euskal Herri osoan. Nola ez aipa ere Zaldubi apez olerkaria Bidarrain egona zela bikario eta Tomberrekaren bertsuak ez zirela oraindik ahantziak.

Halakoa zen euskal giroa orduan Bidarrain, giro horretan murgildu baita Oxobi, hala nola murgiltzen ziren Bidarraiko haur guziak.

Nahiz bere gaztaroa pasatu zuen, herriz herri guarda semeek pasatzen zuten bezala, edozoin herritan giro berbera ezagutu zukeen, horretan oinarritzen baitzen gazte baten egiazko euskal kultura.

Bigarren mailako estudioak egin zituen Larresoroko seminario tipian eta gero Naieko Seminario handian. Apeztuz geroz Hiriburun bikario, Dohoztirin eta gero Arrangoitzen erretor pasatu du bere bizi guzia, azken bi urteak iraganik San Josep apez xaharren etxean 1958ko Otsailaren 7artio hirurogoi eta hamar urtetarat ez zelarik oraindik heldua.

Bere apez eginbideetarik kanpo euskal letrak zerbitzatu ditu. Hamalau-eko gerla aintzinean jadanik agertzen zituen lehenbiziko olerkiak *Eskualduna* astekarian eta, dakidanez, Hiriart-Urruty zendu zelarik 1915-ean, esku ukaldi ona eman zion Oxobik *Eskualduna* astekariari, osagarriaren gatik ez baitzen gerlarat joan.

Gerla bururatu zelarik, gazte multzo batek 1921ean sortu zuelarik *Gure Herria* deitzen den agerkaria sortzaileetan aurkitzen dugu Oxobi,

Jean Saint Pierre, Jean Barbier, Louis Dassance, Elissalde-Zerbitzari, Dufau, Souberbielle eta bertzeen artean. *Gure Herrian* agertaraziko ditu bai olerki, bai artikulua premiatsu batzu. Heietan Otxalde ez ahantziz zioarik: “Sortzez Bidarraitarra nihaur eta bertze apez euskaltzale zombait bezala guarda seme, adixkide batzuer iduritu zitzaiole Otxalde zenaren bizi moldeaz eta kantuez oroitzarrienak bil nitzazkeela”. Hala egin zuen, Otxalderi emaiten ziola merezi zuen ohorea.

Alde baterat utzirik hitz lauako idazlea nahiago dut aztertu olerkaria, olerkigintzan izan baita, nere ustez, hoberena gure Oxobi eta euskal literaturan olerkariak iraunen baitu.

Hasi zen bertsularien arabera kantuak eginez doinua edo airea zuela laguntzaile, bere neurtitzak sortuz aireak eskaintzen zion neurrian, zazpi eta seioko neurtitzetan. Olerki horiek aurkitzen dira “Boz-oihu, deiadar, nigar” deitzen den bilduman eta gehienak *Eskualdunean* agertu ziren hamalauko gerla aintzinean.

Adibide gisa huna Otxalderi eginikako bi bertsu:

“Bidarraiko donadoaren airean”

Bidarrain sortua nuk mendien artean,
Hik ezagutu dukan etxeño batean,
Hire koplak ikasi ditiat haurrean,
Barna sarturik zaudek ene bihotzean.

Barka dauzkidak beraz galde bat edo bi:
Apezak baitzuen maiz oilar, bildotx, erbi,
Denboran hik omen duk lagundu Zaldubi.
... .. Zerutik halaber laguntzak Oxobi!

Hor daude lekuko erabiltzen zituen aireak hala nola: “Lurraren pean sar nindaiteke” (10 + 8), “Ortziraletan duzu Garruzen merkatu” (7 + 6), “Mendian zoin den eder” (7 + 6), “Ttiki ttikitik aitak et’amak” (10 + 8), “Oilarra kukuruka” (7 + 6), “Sor lekua utziz geroz” (berezia), “Salbatore gora da” (7 + 6), “Adio izar ederra” (7 + 6 berezia), “Ume eder bat ikusi nuen” (10 + 8), “Kattalin ttuku ttuku” (7 + 6), “Gazte gira gazte hogoi urtetan” (7 + 6 berezia), “Amikuzeko Gilen” (7 + 6 berezia), “Belatxaren airea” (10 + 8), “Ai, ai, ai mutila” (7 + 6), “Kaiku”, “Hamar manamenduen airea” (7 + 6), “Iragan besta biharamunean” (neurri berezia), “Jeiki Jeiki etxeoak” (8 + 7), “Goizean goiz jeikirik” (7 + 6).

Zerrenda luze hau emaiten balinbadut, erakusterat emaiteko da ildo klasiko bat segitzen zuela, bertsulariena edo kantu egileena, olerkiak eta kantuak bat egiten zutelakotz harentzat.

Denbora berean ikus daiteke zer zen Oxobiren euskal kultura, nola oinarritzen zen ahozko literaturan eta, horretan oinarriturik, sortzen zituen

kantu eder eta aberatsak, batzuetan hunkigarriak, hala nola “Ama” deitua, bertze batzuetan irri egingarriak, adibidez, Mari Katalin, Parisetik etorritako euskaldun nexka fartsuntzia:

Errekanbordako Mari Katalin
Barda Parisetik etxera da jin:
Buruan, jasan ahala, saski bat lore:
Xuri, gorri, beltz, urdin:
Beso, lepo, bapo bularrak arin...
Hiritar andre dituzte berdin.

Hautatu balinbadut bertso hau, nahiz aire bati atxikia dagon, da ezagut daitekelakotz neurtitz erne batzuetan agertzen ari dela Oxobi-ren bertze manera bat alegietan ikusiko dena. Hitz laburrak bi silabatakoak edo silaba batekoak bat bertzearen ondotik dabilta, emaiten diotela neurtitzari ernetasun eta bizitasun berezi bat:

Xuri, gorri, beltz, urdin
Beso, lepo, bapo bularrak arin.

“Alegiak” eta “Haur ele haurrentzat”, deitu bildumetan Oxobi agertzen da egiazko olerkari. Alegietan gaiak ezagutuak dira, jakinez geroz La Fontainen ondotik dabilala. Bainan ez da bertze euskaldun alegia egileak bezala jokatu, hartuz La Fontaine eta itzulpenak eginez. Hartu du gaia, bereganatu du, bere gogoan erabili eta hizkuntzak emaiten zizkion ahalekin berriz moldatu, erran nahi baita osoki euskaldundu mamiz eta azalez.

Zonbait etsenpluren hartzeko hona nola presentatzen dituen belea eta axeria:

Belea:

Behin bazen bele bat
Bele bat beltza
Pika bezain ohoina
Bainan zozoa.

Argi dago jostatzen dela Oxobi kontsonante ozen zerrenda horrekin, *b* horiek, trumilka, zazpi aldiz agertuz bi neurtitz ttipi horietan.

Argi dago ere belearen kalitate edo akatsak (beltza, ohoina, zozoa) beti neurtitzen azken hitzak direla hobeki azpimarratzeko tokian.

Axeria:

Axeri bat ttipattan,
ttipa ttipattan,
Zurtxurira jin zaion
gosea tripan.

Hemen baliatzen du harrabots hitz bat (bertze batzuk onomatopeia deitzen dute) ttapattan, harrabots hitz hori euskaldunek erabiltzen dutela egunero, erakusteko urratsaren lasterra eta ernetasuna. Gure begien aintzinean daude biak belea eta axeria, hitzen bitartez eta hitzek daukaten hotsari esker.

Konparaketa bat egin nahi nuke La Fontaine-ekin, parekatuz frantsez eta euskaraz axeriaren lausenguak.

Eh! bonjour Monsieur du Corbeau,
 Que vous êtes joli, que vous me semblez beau!
 Sans mentir, si votre ramage
 Ressemble à votre plumage
 Vous êtes le Phoenix des hôtes de ces bois.

Egun on, bele jauna
 Ori zure soina!
 Kanta hain eder balitz
 Zinez dautzut hitz:
 Ez liteke xoririk
 Ez, ala fede,
 Ederrez joan lironik
 Zuri, jaun bele.

Zoin hoberena? Elgarren bete daude, bakoitza arizana baita bere hizkuntzak eskaintzen zizkion ahalak osoki baliatuz.

Bertze adibide bat hartuz, ikus genezake nola elgarren aurka ezarzen dituen erbia eta apoharmatua.

Erbia presentatzen digularik, hiru zatitan egina da lehen neurtitza, bostetan bigarrena, hitzak bi silabatakoak, erakusterat emaiten dutela nolakoa den erbi xoroa:

Erbitto bat: beharri xut, buztan labur,
 4 4 4
 Ausik, itzul, beha, jauzi, beti beldur
 2 2 2 2 4

Apoharmatuaren urrats neke eta pisua aldiz, bi neurtitz luze batzuen bitartez adiarazten digu:

Jauregiko baratzearen jabe, ixil,
 Apoharmatu handi bat nekez dabil,
 Etxea baderamala...

Hirugarren neurtitzak, nahiz ez duen bertze bien luzetasuna, bost silabatako aditzaz horniturik (baderamala) hobeki sendiarazten digu apoharmatuaren urratsaren nekea, bururatzen duelarik presentatze hori bertze arrabots hitz batzuekin:

Panttupla pan plun panpala.

Hortan, nahi ala ez, agertzen zauku Oxobi olerkari haundi, hizkuntzaren jabe, egiazko maisu.

Holako adibideak ugari dira. Euskaldundu balinbadu alegia hizkuntzaren ahal guziak ikertuz, euskaldundu ere ditu abereak, Euskal Herrian bizi-araziz. Akerra eta axeria "xilo gaitzeko" errekan dira erortzen. Otsoa artzain bilakatzen delarik:

Hor dago; tente potente
Basagaitz-ko alkate.

Astoa bere hiru jabeekin Senpereko larretan dabila. Mandoa espantuka ari delarik hona zer dioen:

— Nor niz ni?
Ni bai ni?
Jauregiko behorraren
Primetako lehenaren
Alaba!
Donapaleon izan den
Garañorik gaitzenaren
Iloba!

Bi astoak, Jaun Mattin eta Jaun Pettan, "Ibarbideko" errekatik joanik sartuko dira urean zubirik ez aurkiturik. Ainhoan ez bada Urdazubin xinaurriak salbatuko du urtzoa:

Ihiztariari, behar zen bezala,
Zion xinaurriak ausiki aztala.

(Handwritten signature)
Martin Juba

(Handwritten notes)
a-a-Arroyave
Ferreu 1908
Arauz

Le dix huit cent quatre vingt huit et le sept avril, a Dieu permis de malheur
par devant Nous Archidoye, mari, Officier de l'Etat civil de la commune de
Biarritz, canton de Bayonne, Département des Basses Pyrénées, est comparu et a comparu
Jean, âgé de trente sept ans, sans brigades de Douane, domicilié à Biarritz, lequel
nous a présentés un enfant vu de ses parents ne s'appelle Jean; a sept heures de malheur, dans
le canton de Lescar, Département des Pyrénées. De lui déclarant et de Haritschelhar, lequel
est âgé de trente deux ans, marié, sans brigades, et auquel et a déclaré malheur de son mariage
de Haritschelhar, de l'Etat civil et de l'Etat civil de Biarritz, lequel
est âgé de vingt huit ans, célibataire et de Haritschelhar, lequel
domicilié, à Biarritz, lequel est âgé avec nous le présent acte de naissance, ainsi qu'il
contient, après qu'il lui en a été fait lecture.

Carrière et l'horloger. L'Etat civil
(D. Mouton)

“Balujan” da gosez erdi hilik dagoen zakurra, “Guardian” delarik zakur lodi eta joriaren izena. Halaber “Aujame” garratoin gaskoina urez ur, Baiona utzirik –garratoin hiritartua naski– Uztaritzerat doa “Xopolo”-ko errekaraino “Biribil” jaunari –garratoin euskalduna Biribil– bisitaño baten egiterat.

Ikusten duzuen bezala badute “Alegiak” eta “Haur ele haurrentzat” bildumetako olerkiek behar den mamia. Dudarik gabe, hor zauzkan gogoan, horiek idazten zituelarik, Euskal Herriko haurrak. Horiek hola, errepikatuko dut duela orai 25 urte erraiten nuena ene Euskaltzaindiko sarrera-n Oxobi-ren alkian jartzerat nindoalarik:

“Nahi balinbadugu gure euskaldun eginbidea osoki bete, aintzinekoek utzi daukuten ontasan ederrez behar gira baliatu, behar ditugu erabili. Hori ez eginez, bigarren aldikotz hilen da Oxobi eta izanen gira, gu, haren hiltzaleak.”

Badu orai ehun urte sortu zela, badu hirurogoi ta hamar urte zendu zela. Bere bizi guzian euskararen zerbitzari zintzoa eta argia izanik, zerbait utzi dauku eta euskarak diraueno beti norbaitek irakurtuko du edo kantatuko.

Euskararen zerbitzari izanik, euskarak berak zerbait zor dio. Halaxe erraiten zuen Labèguerie-k Oxobi-ren hil-hobiaren aintzinean bertsu eder batean:

Aingeru-hegal ixil bat jin zauzu bila gau batez,
Eta orai, iduri du, haize hegoa entzunez,
Intzirika dagoela Euskara oinazez.